

HERACLEA LYNCESTIS — TRI OBJEKTA IZ KASNOANTIČKE MIKROSTANBENE CELINE IZNAD RIMSKOG TEATRA

TOME JANAKIEVSKI

Narodni muzej, Bitola

O prvom materijalnom dokazu o postojanju teatra u Herakleji došlo se 1935. godine kada je sondažnim iskopavanjem na heraklejskoj akropoli otkriven koštani žeton (ulaznica za teatar) sa urezanim grčkim i latinskim oznakama za red u gledalištu teatra. Drugi materijalni dokaz, koji je nepobitno potvrdio njegovo postojanje, dala su arheološka iskopavanja u kampanji 1936—1938 godine. To su sekundarno ugrađeni mramorni blokovi u apsidi Velike bazilike koje je G. Tomašević, dugogodišnji rukovodilac radova u Herakleji, identifikovala kao sedišta teatra.

Sondažnim iskopavanjem 1968. godine na padini brda, neposredno iznad Velike bazilike, autor ovog izveštaja i praktično je odredio lokaciju teatra.

1 Heraclea Lyncestis, konzerviranog teatra. — *Heraclea Lyncestis, partie conservée du théâtre*

ortostata (2,30 m) koji opasuje orkestru služi da zaštiti gledaoce od razjarenih životinja, a nalazi se, po pravilu, u rimskim amfiteatrima (sl. 1).¹

Prva polovina II. st. n. e. je vreme kada je rimski forum u Herakleji dobio svoju fizionomiju. Njegov portik sa počasnim i votivnim spomenicima G. Tomašević, analogno nalazima u susednoj antičkoj naseobini *Styberra*, tačno datira na prelaz iz prve u drugu deceniju II. st. n. e., odnosno na kraj Trajanovog vladanja.² To je, najverovatnije, i vrijeme kada treba tražiti odgovor na pitanje o izgradnji teatra u Herakleji. Hadrijanov period, koji mu sledi, je karakterističan svojom živom građevinskom aktivnošću kada nailazimo na »modernizovanje« starih teatarskih zgrada sa ciljem da se iste adaptiraju za agonalne predstave.³

Paralele za heraklejski teatar nalazimo u zapadnom djelu rimske imperije, u Galiji, gdje ima dosta teatarskih zgrada koje podjednako služe i kao teatri i kao amfiteatri. Oni se u Francuskoj nazivaju ili poluamfiteatri: *demiamphithéâtres* ili *théâtres mixtes*.⁴

Kada je teatar u Herakleji bio napušten iz upotrebe, najverovatnije poslije edikte cara Honorija iz 404. i 423. godine n. e. s kojima je zabranio krvave gladijatorske borbe, erozijom je zatrpavan. Centralni deo, kao najdublji, prvo je ispunjen debelim slojem erozivnog nanosa, koji se sastoji od svetlo sive, peskovite i rastresite zemlje čija debljina iznosi i do šest metara. Ovaj sloj je bogat fragmentima keramičkih sudova, moneta i drugog povpratnog arheološkog materijala srušenog sa objekata koji su locirani na akropoli i padini brda, neposredno iznad teatra. Materijal je pomešan i nesiguran za datiranje.

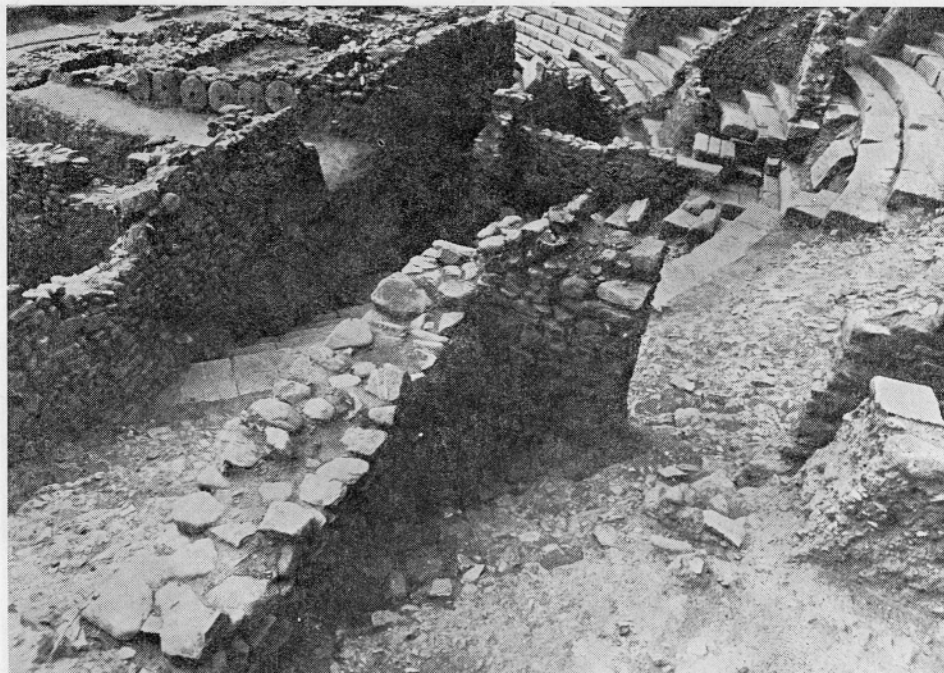
Terminus ante quem o napuštanju heraklejskog teatra, kada je zbog nastalih promena izgubio svoju funkciju, svoje društveno značenje i uloga, je izgradnja Velike bazilike u čijoj su apsidi, kao što smo vidjeli, ugrađena sedišta teatra. G. Tomašević je mišljenja da je mozaik u narteksu ove bazilike izrađen pri kraju V. st. ili na samom početku VI. st. navodeći da je poslednja decenija nakon oslobođenja Herakleje od Teodorika bile godine izgradnje i obnove za vrijeme vladavine vizantijskog cara Anastazija.⁵

U ranovizantijskom periodu onaj deo teatra, koji je strčio na površini, služio je kao majdan prilikom izgradnje monumentalnih građevina. Od dosad otkrivenog dela teatra najdrastičnija je situacija u kojoj su otkriveni istočno i zapadno krilo gledališta.⁶

Na mestu već napuštenog, zatrpanog i oštećenog teatra u poslednim decenijama egzistiranja ovog antičkog grada, grade se kuće od kamenih oblutaka povezane blatom, čije ostatke temelja nailazimo prilikom iskopavanja teatra. Kao rezultat postojanja ovih kuća formiran je drugi sloj, koji se sastoji od tamno sive, tvrde i suve zemlje pomješane srušenim građevinskim kamenom, komadima opeke i krovne ćeramide, sa dosta fragmenata kasnoantičke keramike i vizantijske monete, među kojima je najviše zastupljena moneta Justina II.⁷

Dosadašnjim ispitivanjima teatra otkriven je veći dio jedne kasnoantičke mikrostanbene celine koja je locirana iznad teatra. Ona u suštini predstavlja i najmlađu fazu objekata od kamena i blata lociranog iznad erozivnog nanosa napuštenog, oštećenog i zatrpanog teatra (sl. 2).

U ovom izveštaju zadržaćemo se na tri objekte iz ove mikrostanbene celine i to objekti 2, 3 A—3 B i 4.⁸

2 Objekt 1

Objekt 2 (vidi plan; sl. 3)

Ovaj objekt je lociran iznad zapadnog paradosa teatra a njegova uzdužna osovina je u smeru SI—JZ.

Objekt se sastoji od jedne prostorije sa pravokutnom osnovom sa korisnom površinom od cca 23 000 m². Zato što su zidovi sačuvani u temelima, ulaz nije otkriven. Sudeći po programu rasporeda komunikacija ove mikrostanbene celine, najverovatnije je bio na severnom zidu. Zapadni zid, koji se nadovezivao na substrukcije zapadnog krila gledališta, nije otkriven.⁹

Dimenzije zidova (unutrašnje mere)

	dužina	širina
južni zid	3,20 m	0,70 m
severni zid	3,25 m	0,80 m
istočni zid	7,40 m	0,70 m

Opis vertikalnog izgleda zidova

Južni izgled južnog zida (skica 1)

Zid je postavljen iznad samog praga ulaza u zapadni parados i zatvara ga, osim na istočnom kraju gdje ovaj zid skreće pod pravim kutom ka sjeveru.

3 Objekt 2

Postavljen je na erozivnom nanosu debljine 0,40 m na istočnom kraju i 0,60 m na zapadnom kraju iznad gornje površine praga u zapadnom paradosu.¹⁰ Ovaj zid se u zapadnom kraju nadovezuje na substrukcije zapadnog krila gledališta teatra, odnosno početak perimetralnog zida. Najviša sačuvana kota ovog zida je 2,43 m na zapadnom kraju, a najniža 1,43 m na istočnom kraju.

Zapadni izgled istočnog zida (*skica 2*)

Ovaj zid je paralelan sa substrukcijom zapadnog krila gledališta teatra i leži na erozivnom nanosu debljine od 0,40—0,70 m. Najviša sačuvana kota ovog zida je 2,34 m. Premda je dosta dobro sačuvan ne postoje nikakve indicije koje bi ukazale da je ulaz u ovaj objekt bio sa ove strane.

Južni izgled severnog zida (skica 3)

Zid leži na erozivnom nanosu debljine 0,67—0,70 m. Najviša sačuvana kota je 2,01 m na istočnom kraju i 1,75 m na zapadnom kraju. Sačuvan je samo temelj zida i najverovatnije je da je ulaz u objekt bio sa ove strane. Na zapadnom kraju nadovezuje se na substrukcije gledališta.

Objekt 3 A—3 B (vidi plan)

Ovaj objekt je lociran iznad delova zapadnog paradosa, zapadnog krila gledališta i orhestre a njegova uzdužna osovina je u smeru SI—JZ. Sastoji se od dve prostorije, koje nisu organski vezane, sa nepravilnom pravokutnom osnovom i sa ukupno korisnom površinom od cca 32 000 m². Ovaj objekt i objekt 4 koriste zajednički ulaz koji se sastoji od trema sa naglašenim dovratnicima širine 1,60 m (vidi plan). Ova dva objekta imaju i zajedničko dvorište koji je sa nepravilnom pravokutnom osnovom i uzdužnom osovinom sa smerom SI—JZ.

Prostorija 3 A

U ovu prostoriju se ulazi iz zajedničkog dvorišta sa objektom 4, kroz ulaz koji je širok 1,10 m. Ona ima nepravilnu pravokutnu osnovu sa korisnom površinom od 15 800 m².

Dimenzije zidova (unutrašnje mere)

	dužina	širina
severni zid	3,40 m	0,75 m
zapadni zid	4,70 m	0,75 m
južni zid	3,35 m	0,75 m
istočni zid	4,80 m	0,75 m

Opis vertikalnog izgleda zidova

Zapadni izgled zapadnog zida (skica 4)

Ovaj zid leži na nanosu koji je iznad petog reda sedišta gledališta i prelazi preko ivice orhestre. Na ovom zidu je ulaz u ovu prostoriju koj je širok 1,10 m. Najviša sačuvana kota ovog zida je na južnoj strani i iznosi 4,18 m, a najniža na severnoj strani i iznosi 2,94 m. Pod ove prostorije je na cca 3,30 m, što je u skladu sa visinom praga ulaza koji je na 3,34 m.

Južni izgled južnog zida (skica 5)

Ovaj zid leži iznad nanosa koji je nataložen iznad platforme unutrašnjeg zapadnog ugla gledališta i dela orhestre. Sačuvan je u temeljima. Najviša sačuvana kota je na severnoj strani koja je na cca 3,30 m, a najniža na južnoj strani — 2,45 m. Najniža kota ovog zida je 2,18 m.

Južni izgled severnog zida (skica 6)

Zid leži iznad orhestre na nanosu koji je debeo oko 2 m. Sačuvan je u temeljima, osim na zapadnom kraju gde je najviša gorna kota 3,25 m, dok je na istočnom kraju najniža gorna kota na 3,30 m. Najniža donja kota ovog zida na zapadnom kraju je 2,20 m, a na istočnom kraju 2,04 m.

Prostorija 3 B

Ova prostorija je dograđena na istočne strane prostorije 3 A i dosta je loše sačuvana tako da je teško odrediti njene dimenzije i ulaz. Sačuvana je u temeljima. Najvjerovatnije je da je ulaz u ovu prostoriju bio na severnoj strani, odnosno sa zapadne ulice ove mikrostanbene celine (vidi plan).

Objekt 4 (vidi plan; sl. 4)

Ovaj objekt je lociran iznad dela zapadnog krila gledališta teatra na prostoru između prvog i četrnaestog reda gledališta. Njegova uzdužna osovina je u smeru SI—JZ. Sastoji se od jedne prostorije sa nepravilnom četvorkutnom osnovom i korisnom površinom od 30 700 m². U dvorište ulazi se kroz pomenuti zajednički ulaz za objekte 3 A i 4, koji je sa naglašenim dovratnicima i nalazi se na sjevernoj strani.

Ulaz u objekt je sa istočne strane, iz zajedničkog dvorišta, i širok je 1,30 m (sl. 4).

Dimenzije zidova (unutrašnje mjere)

	dužina	širina
severni zid	3,60 m	0,80 m
istočni zid	8,50 m	1,05 m
južni zid	3,50 m	0,75 m
zapadni zid	8,80 m	0,80 m

Zajedničko dvorište je na cca 3,80 m sa blagim usponom prema JZ, a pod objekta 4 je na cca 4,36 m isto sa blagim usponom prema zapadu.

Opis vertikalnog izgleda zidova

Istočni izgled istočnog zida (skica 7)

Na južnoj polovini ovog zida je ulaz u objekt koji je širok 1,30 m. Većim delom svoje južne polovine zid leži direktno na litici brda sa koje su izvađena sedišta teatra a na početku severne polovine leži direktno na petom redu sedišta. Dalje, prema severu zid je na erozivnom nanosu koji je debeo od 0,40—1,50 m.

Najviša sačuvana gornja kota zida je na južnom kraju i iznosi 5,08 m, a na severnom kraju najviša gornja kota je 4,32 m. Na zapadnom kraju zid leži na 4,54 m, a najniža donja kota na severnom kraju je 3,20 m.

Severni izgled južnog zida (skica 8)

Ovaj zid leži direktno na litici brda sa koje su izvađena sedišta. Zid je viši od poda objekta. Njegova najviša gornja sačuvana kota je 5,54 m u zapadnom delu, a najniža gornja kota u centralnom delu je cca 5,15 m. Litica brda, nad kojom je postavljen zid je na 4,40 m.

Istočni izgled zapadnog zida (skica 9)

Svojom južnom polovinom ovaj zid leži direktno na litici brda sa koje su izvađena sedišta teatra. Litica je na koti 6,20 m. Na samom početku severne

4 Objekt 4

polovine zid leži iznad devetog reda sedišta koje je na cca 4,60 m, a zatim postepeno ka severu silazi i leži na nanosu koji je na 3,90 m. I ovaj zid svojim većim delom temelja nadvisuje pod objekta. Najviša sačuvana kota u gornjem delu je 6,20 m na južnom kraju, a najniža gornja kota je u centralnom delu i iznosi 5,30 m. U ovom delu zid je dosta srušen.

Južni izgled severnog zida (**skica 10**).

Ovaj zid leži nad erozivnim nanosom od prvog do petog reda sedišta. Debljina nanosa u ovom delu iznosi od 1,00—1,75 m. Najviša sačuvana gornja kota je 5,02 m u istočnoj polovini, a najniža gornja kota je na istočnom kraju zida i iznosi 4,40 m. Najviša kota u donjem djelu zida je 3,94 m na zapadnom

kraju, a najniža 3,12 m na istočnom kraju. U ovaj zid sekundarno su ugrađene dve mermerne baze od kojih je jedna u donjem djelu temelja, a druga iznad visine poda ovog objekta. Na visini poda, kojeg smo konstatovali da je na cca 4,36 m na ovom zidu primećuje se horizontalna nivelacija od sitnih izduženih kamenih pločica koje su izrazitije u centralnom delu zida.

I pored toga što su ovi objekti građeni od kamenih oblutaka povezanih blatom, što govori o slaboj ekonomskoj moći njihovih vlasnika, ili određuje da su građeni u vreme slabljenja ekonomske moći grada Herakleje, djeluju jednostavno, smireno i maksimalno racionalizuju sredstava i prostor. Oni stvaraju takvu mikrostanbenu celinu koja nikakvom pogledu ne narušava organizovano i monumentalno ranovizantijsko jezgro u centru grada u kojem su svakako ulazili ansamblu Male bazilike, Velike bazilike i »Episkopske pala-te« koji su impresivni svojom monumentalnošću i bogatim koloritom mozaičkih podova. Svakako, ova mikrostanbena celina nije nastala stihijno, no ona je rezultat bogatog građevinskog iskustva u predhodnim stolećima.

Jedan od najznačajnijih fakata za tačnije vremensko opredeljenje ove mikrostanbene celine, ovom prilikom ne uzimajući u obzir kulturne slojeve i materijalne ostatake od kojih smo došli prilikom arheoloških iskopavanja, je izgradnja Velike bazilike u čijoj su apsidi ugrađena sedišta teatra kao i da ona egzistira istovremeno sa spomenicima ranovizantijskog jezgra u centru grada koji su otkriveni dosadašnjim ispitivanjima. U prilog ove konstatacije navodimo i fakat, za koji smatramo da je bitan a možda i odlučujući o ovom pitanju. Dosadašnjim ispitivanjima u Herakleji ni u jednom slučaju nisu otkriveni objekti, tipa naše mikrostanbene celine, iznad ranovizantijskih objekata. Oni se isključivo susreću na prostoru iznad napuštenih i oštećenih objekata iz rimskog perioda.¹¹

Na osnovi gorenavedenih konstatacija ova mikrostanbena celina, u čijem su sastavu i ova tri objekta, predmet ovog izveštaja, vremenski je opredeljeno od sredine VI. st. n. e. do poslednjih decenija tog stoljeća kada doseljavanjem Slovena u ove krajeve prestaje i život u ovom antičkom gradu.

¹ T. Janakievski, Kratko osvrt vrz rezultate od arheološkite iskopavanja na rimskiot teatar vo Herakleja Linkestidska vo periodot 1968—1972 godina, *Macedoniae acta archaeologica* 1 (1975) 167.

² G. Tomašević, Portik so počesni i votivni spomenici, *Herakleja II* (Bitola 1965) 22—23.

³ B. Saria, Pozorište u Stobima, *Godišnjak Muzeja Južne Srbije* (1941) 44.

⁴ B. Saria, *o. cit.*, 49—50.

⁵ G. Cvetković-Tomašević, Mozaikot na podot vo narteksot na golemata bazilika vo Herakleja Linkestidska, *Herakleja III* (Bitola 1967) 47.

⁶ T. Janakievski, *o. cit.*, 168.

⁷ T. Janakievski, *o. cit.*, 168, 172.

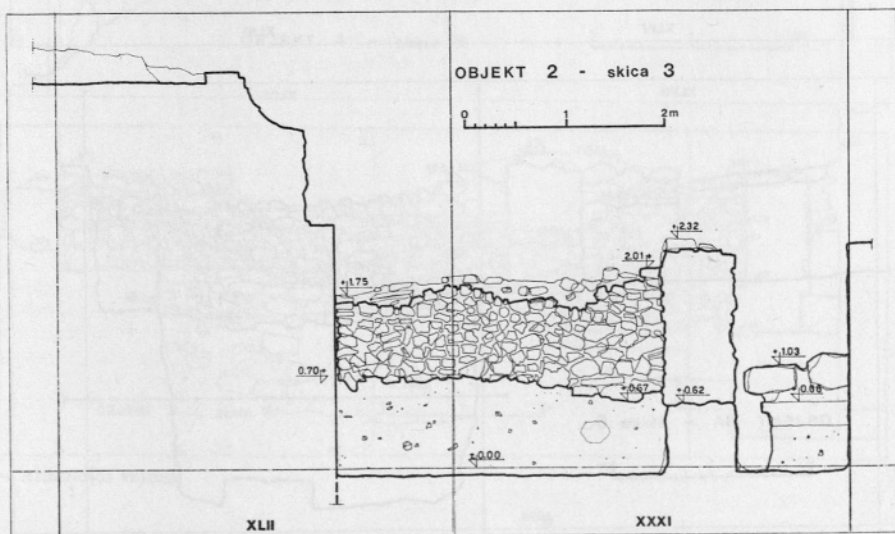
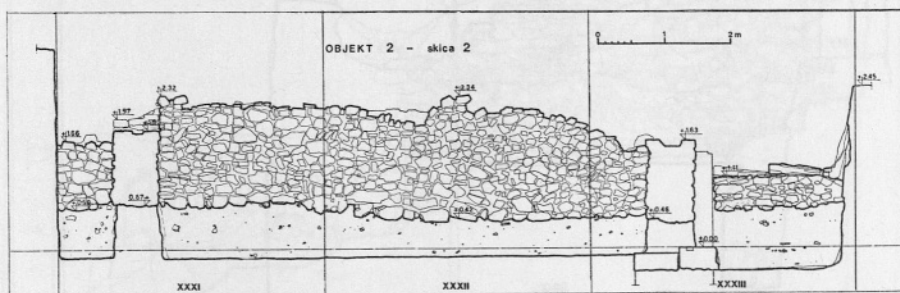
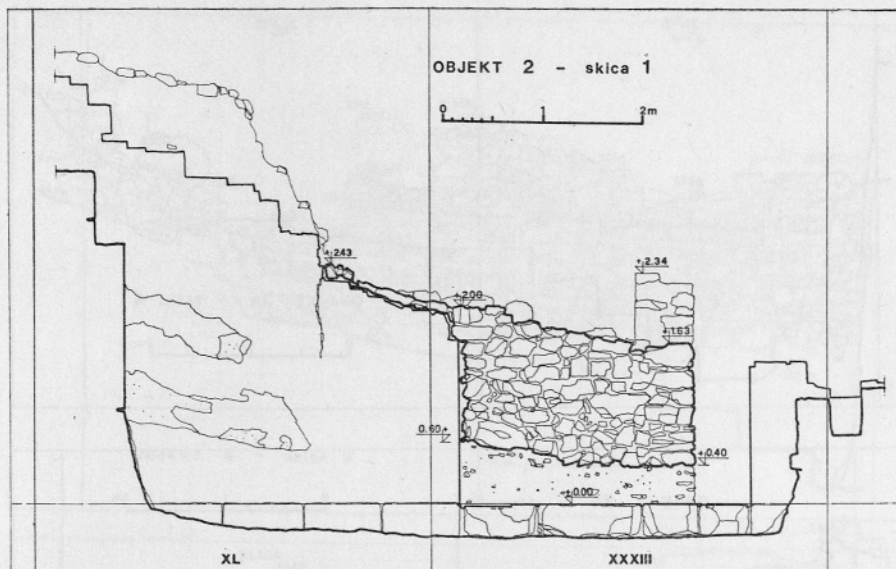
⁸ Osnova ovih objekata data je u generalnom planu koji je priložen u član-

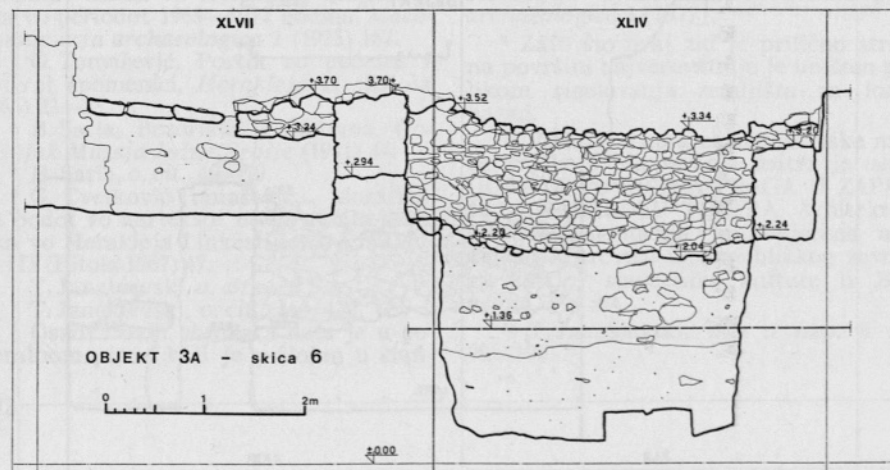
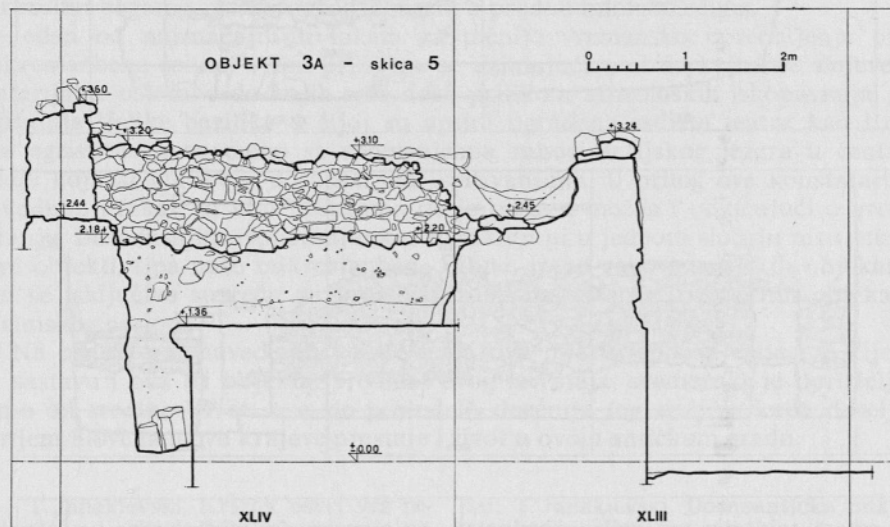
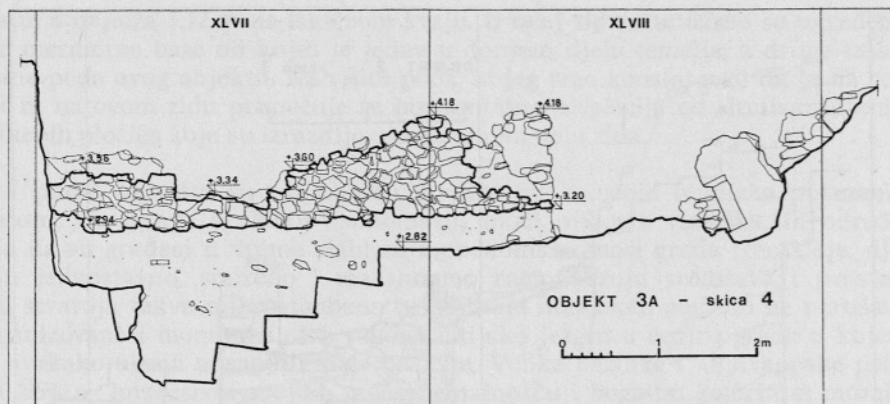
ku: T. Janakievski, Docnoantička mikrostanbena celina vrz rimskiot teatar vo Herakleja Lyncestis, *Macedoniae acta archaeologica* 3 (1977).

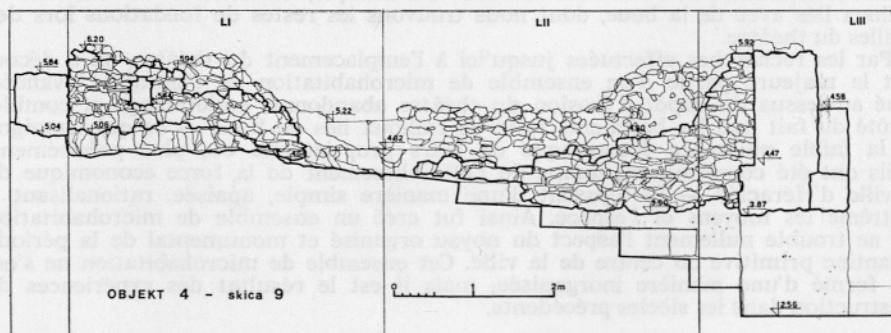
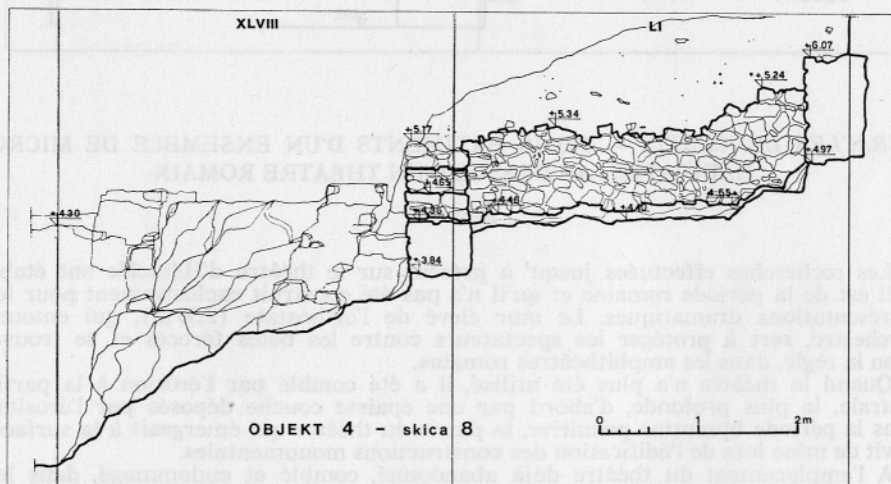
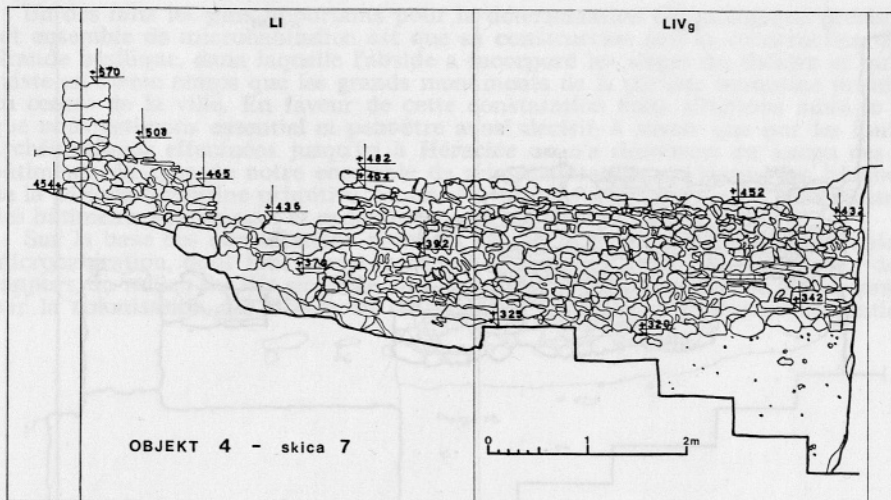
⁹ Zato što ovaj zid je prilično strčio na površini najverovatnije je uništen prilikom rigolovanja zemljišta za lozov nasad.

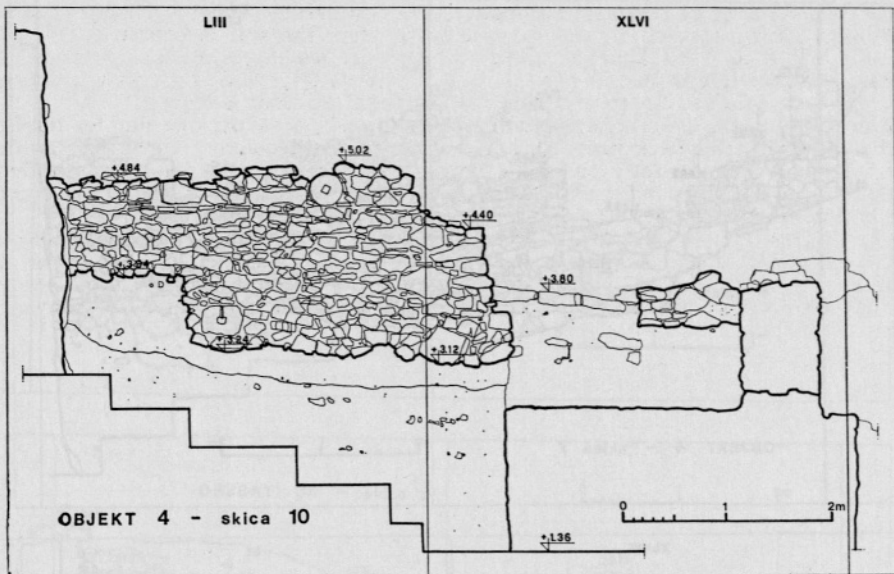
¹⁰ Relativna kota za sve visinske mjere prilikom iskopavanja teatra je uzeta GORNJA POVRŠINA PRAGA U ZAPADNOM PARADOSU TEATRA. Arhitektonska dokumentacija je povjerena arh. Đorđu Mitroviću iz Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Beograda.

¹¹ T. Janakievski, kao u nap. 8 str. 99—100.

HERACLEA LYNCESTIS — TROIS BATIMENTS D'UN ENSEMBLE DE MICRO-HABITATION AU-DESSUS D'UN THÉÂTRE ROMAIN

Résumé

Les recherches effectuées jusqu' à présent sur le théâtre d'Héraclée ont établi qu'il est de la période romaine et qu'il n'a pas été construit exclusivement pour les représentations dramatiques. Le mur élevé de l'orthostate (2,30 m), qui entoure l'orchestre, sert à protéger les spectateurs contre les bêtes féroces et se trouve, selon la règle, dans les amphithéâtres romains.

Quand le théâtre n'a plus été utilisé, il a été comblé par l'érosion à la partie centrale, la plus profonde, d'abord par une épaisse couche déposée par l'érosion. Dans la période byzantine primitive, la partie du théâtre qui émergeait à la surface, servit de mine lors de l'édification des constructions monumentales.

A l'emplacement du théâtre déjà abandonné, comblé et endommagé, dans les dernières décennies de l'existence de cette ville antique, on construit des maisons en cailloux liés avec de la boue, dont nous trouvons les restes de fondations lors des fouilles du théâtre.

Par les recherches effectuées jusqu'ici à l'emplacement du théâtre, on a découvert la majeure partie d'un ensemble de microhabitation de l'antiquité avancée, situé au-dessus du dépôt d'érosion du théâtre abandonné, endommagé et comblé. A côté du fait que les bâtiments faits de cailloux liés de boue — ce qui témoigne de la faible puissance économique de leurs propriétaires ou, plus précisément, qu'ils ont été construits au temps de l'affaiblissement de la force économique de la ville d'Héraclée — ils agissent d'une manière simple, apaisée, rationalisant à l'extrême les moyens et l'espace. Ainsi fut créé un ensemble de microhabitation qui ne trouble nullement l'aspect du noyau organisé et monumental de la période byzantine primitive au centre de la ville. Cet ensemble de microhabitation ne s'est pas formé d'une manière inorganisée, mais il est le résultat des expériences de construction dans les siècles précédents.

Un des faits les plus importants pour la détermination chronologique précise de cet ensemble de microhabitation est que sa construction suit la construction de la Grande basilique, dans laquelle l'abside a incorporé les sièges du théâtre et qu'elle existe en même temps que les grands monuments de la période byzantine primitive au centre de la ville. En faveur de cette constatation nous alléguons aussi le fait que nous estimons essentiel et peut-être aussi décisif, à savoir que par les fouilles archéologiques effectuées jusqu'ici à Héraclée on n'a découvert en aucun cas des bâtiments du type de notre ensemble de microhabitation, au-dessus des bâtiments de la période byzantine primitive. Ils ont été trouvés exclusivement à l'emplacement des bâtiments abandonnés et endommagés de la période romaine.

Sur la base des constatations ci-dessus indiquées, nous plaçons cet ensemble de microhabitation, dont font partie aussi les bâtiments 2, 3 A—3 B et 4, objet de ce rapport, du milieu du VIe siècle de n. è. aux dernières décennies de ce siècle, lorsque par la colonisation des Slaves en ces lieux, la vie cesse dans cette ville antique.

IN MEMORIAM